

ALEKSANDER BAJT

O slovenskem denarju

(in o drugih, pomembnih slovenskih gospodarskih problemih)

PREDSTAVITEV:

Delo akademika dr. Aleksandra Bajta je obsežno in raznovrstno, vseskozi pa ga opravlja na svojski način. Sega od proučevanja temeljnih teoretskih dilem do dialoško zastavljene javne besede o vsakdanjih vprašanjih. Raznovrstnost problemov, ki jih je proučeval, dodajmo še raznovrstnost metodologij: od klasične deduktivne do ekonometrične kvantitativne. Dosledno se drži pravila, naj bo vsaka, le enkrat povedana misel, premišljena.

Znanstveno delo A. Bajta bi lahko ločili v štiri tematska in deloma časovno ločena področja. V prvem se posveča kritični analizi marksistične ekonomske misli, v šestdesetih letih sledi razdobje proučevanja gospodarskih makroagregatov in ekonometrije. Med leti 1970–90 se ukvarja s praktičnimi problemi delovanja jugoslovenskega gospodarstva, konec osemdesetih let pa se vrača k problemu preobrazbe socialističnega gospodarstva. Ne glede na razdobje je analiza lastnine ostala njegova stalnica proučevanja. Objavljena dela: Osnove ekonomike; Alternativna ekonomska politika; Samoupravna oblika družbene lastnine.

Od ustanovitve leta 1963 je direktor Ekonomskega inštituta Pravne fakultete v Ljubljani. V posameznih obdobjih je bil svetovalec v zveznih vladah, zlasti v osemdesetih letih. S svojimi ocenami se je uveljavil kot priznan strokovnjak, odmeven tudi v širšem krogu bralstva.

Uredništvo: Izdajanje lastnega denarja v sedanjih gospodarskih razmerah, ki smo jim priča, je gotovo zelo tvegano dejanje, če želimo imeti dober denar. Kaj sodite o lastnem denarju Slovenije?

A. Bajt: V trenutku, ko se neka država osamosvoji, mora imeti svoj denar, razen če se odpove dobremu delu lastne gospodarske politike. Dolgoročno v takšni odpovedi ne bi videl težav. Evropa vse bolj prehaja k skupnemu denarju. Kratkoročno je težje, ker bi sprejem tujega denarja naenkrat zahteval bistveno večjo storilnost in konkurenčnost, tega pa ni mogoče doseči čez noč. Do take odpovedi je prišlo v Vzhodni Nemčiji, posledice so znane. Resda se ob odpovedi lastnemu denarju gospodarstvo mnogo hitreje normalizira, gospodarski in socialni stroški pa so lahko politično nesprejemljivi.

Gospodarskim razmeram, »ki smo jim priča«, bomo priča še precej časa. Tudi če bi z osamosvojitvijo zavlačevali, bi se znašli v njej, tako da alternative, ali naj počakamo z uvedbo denarja, dokler bodo še takšne razmere, preprosto ni.

Z drugo besedo, če je izdajanje lastnega denarja v neugodnih razmerah tvegano, je to nujno, ker so razmere ob osamosvojitvi nujno neugodne.

Uredništvo: Ali se nam je ponujala ob ukrepih Narodne banke Jugoslavije, ki je izločila Slovenijo iz denarnega sistema, kakšna druga možnost, in kakšna?

A. Bajt: Seveda je obstajala. Predvsem bi jih lahko preprečili, saj pred dejansko izdajo lastnega denarja nismo potrebovali lastne narodne banke. Po že izdanem zakonu o Banki Slovenije (BS) bi bili lahko začasno preklicali sporna določila. Odločitve so pač izsilili politiki, za katere ni pomembna cena, ki jo plačajo ljudje za njihove napake.

Nikoli ne bi izdal lastnega denarja, preden bi se lahko natisnil v takšni tehnični obliki, da onemogoča ponarejanje. Sedanji denarni boni so tehnično primitivni, kar je posebno presenetljivo, ker so bili tiskani pred letom dni z namenom, da postanejo vzporedna valuta currency board tipa, torej konvertibilni. Gotovo je ironija, da so prišli prav finančnemu ministru, ki se je ob nastopu norčeval iz njih (upravičeno) in dopovedoval, da za izdajo denarja dotlej ni bilo storjeno nič.

Denarne bone je bilo nujno treba izdati zaradi ponovne emisije jugoslovanskih »vojnih«¹ dinarjev iz 1989 (200-dinarski in 1-milijonski bankovci). Izpostavljeni so bili namreč diverziji NBJ, ki jih ima na zalogi v praktično neomejenih količinah. Stari vojni denar pa je bilo nujno treba izdati zato, ker je septembra zmanjkalo dinarskih bankovcev. Vendar so bile vsaj tri možnosti: (a) izposoja potrebne količine gotovine v NB Hrvaški, ki bi jo bilo mogoče z nekoliko več spretnosti uresničiti, (b) zmanjšanje hitrosti obračanja gotovine (enakomernejša razporeditev plačilnih rokov čez cel mesec, večja uporaba čekov ob začasnem revaloriziranju a vista depositov, kar bi spravilo gotovino v banke), in (c) izplačilo dela osebnih dohodkov v obliki navadnih blagovnih nakaznic, ki ne pridejo v obtok. Predvsem pa bi morala ekonomska politika s svojimi ukrepi preprečiti inflacijo, ki je postala glavni krivec, da gotovina od avgusta dalje ni več zadoščala.

Uredništvo: Denar, ki smo ga uvedli v Sloveniji, zagotovo ne bo dober denar, ker je velika nevarnost za vsakodnevno razvrednotenje. Kaj bi morale po vašem mnenju storiti denarne inštitucije Slovenije, da bi se vsaj kolikor toliko ohranila stabilnost novega denarja?

A. Bajt: Da ne bo dober denar, imate najbrž več kot prav. Žal se to že potrjuje. To pa ne pomeni, da ne bi mogel biti dober ali vsaj kolikor toliko dober. Inflacije 21,5% prvi mesec obstoja in padca vrednosti na črnem trgu na manj kot 2,5 pfeniga si gotovo ni zaslužil.

Prvi pogoj za trdnost denarja je ustrezna likvidnostna cena denarja (obrestna mera), podobna kot pri konvertibilnih valutah, ki ji je ob inflaciji treba dodati polno revalorizacijo dolgov in terjatev, da postane realno pozitivna. Vseh, razen najbolj kratkoročnih. Kakor hitro to ni zagotovljeno, je v denarju implicirano deficitno financiranje, vseeno koga (države, kot na Zahodu, ali podjetij, kot na Vzhodu), to pa po definiciji pomeni inflacijo. *Ni stabilne menjalne (transakcijske) vrednosti denarja (kupne moči denarja) brez njegove realno pozitivne likvidnostne vrednosti (obresti).*

Edino realno pozitivna obrestna mera je sposobna obnoviti zaupanje prebivalstva v denar, kar bi se videlo po tem, da bi ga ohranilo in vlagalo v banke. Če bi bila obrestna mera dovolj spodbudna (za to ni treba, da bi bila enaka kot v zahodnih državah, lahko je za njihovo inflacijo nižja), to ne bi omogočilo samo, da bi ljudje vlagali v banke tekoče prihranke, ampak bi vanje prinašali tudi že prejšnje, ki jih imajo predvsem kot devize doma in v tujih bankah. Realno pozitivna obrest-

na mera bi rešila tako vprašanje dinarskih kot deviznih prihrankov, s tem pa bi s financiranjem naložb omogočila oživitve upadle gospodarske dejavnosti.

Najbrž ne bo škodilo, če spomnim, da so realno pozitivne obrestne mere na dinarske vloge (tudi v internih bankah) kljub največji inflaciji jeseni 1989. leta preprečile, da bi se potrdilo eno od glavnih pravil hiperinflacije, da namreč zniža te vloge v bližino ničle. Celo povečevale so se, in to realno!

Ob uvedbi lastnega denarja bi morala biti to prednostna naloga denarne politike. Mislim, da se je zamenjava opravila preveč mehanično, kakor da je treba na bankovcih le zamenjati Jugoslavijo s Slovenijo in jim dati novo ime. V resnici pa je šlo za vzpostavitev nove valute, ki naj bi bila kakovostno drugačna od jugoslovanske. To je denarna politika spregledala. Če tega ne bi spregledala – da pa tega ne bi smela, sploh ni vprašanje – bi morala predvsem poskrbeti za realno pozitivne obrestne mere. S tem bi gospodarstvo, banke in prebivalstvo dobili **odločilni signal**, da je na denarnem področju in v gospodarjenju nasploh napravljen korenit prelom, to pa bi spremenilo njihovo prihodnje obnašanje. Postavitev diskontne stopnje na 24% letno ob 935% letni inflaciji (takšna je bila oktobrska) je seveda katastrofa, ki bo za vso zgodovino pustila grd madež na tolarju. Tako negativne programirane inflacije si ni provoščil ne Mikulić v 1986 ne Marković po šoku decembra 1989, ko je diskontno stopnjo postavil na enako višino. Kasnejšo razlago, da gre za analitično veličino in ne za diskontno mero, naj bi raje povedali zahodnim bančnikom. Pri vsej resnosti in strogosti si nekaj zabave le zaslužijo. Ni verjetno, da bi na denarnem področju prav Slovenci izumili kaj novega.

Še beseda o denarni politiki. To, o čemer sem govoril, ni politika, ampak temeljna predpostavka, o kateri v zahodnem svetu nihče ne razpravlja, posebno pa je to strogo v Nemčiji (z Avstrijo) ter Švici. Tudi v zakonu o BS je skrb za stabilnost valute njena prednostna naloga, navedena že v čl. 2. Vse druge naloge, navedene v čl. 5, so le **sredstvo** za doseg tega glavnega cilja. Zato bi bilo najbolje reči, da mora BS skrbeti za primerno **nelikvidnost** gospodarskih osebkov (vključno z bankami). Skrb za likvidnost, kar se pogosto poudarja celo kot prednostna naloga, nas vrača v jugoslovansko denarno politiko. Glede na takšno normativno ureditev so bili nekateri ukrepi ob vzpostavitvi tolarja celo **proti-zakoniti**.

Uredništvo: Kakšen tečaj naj bi uvedli glede na to, da je treba našo proizvodnjo zaščititi in da verjetno carinska zaščita ne bo zadostna?

A. Bajt: Dokler ne bodo premagane posledice dosedanje avtarkičnosti (nekonkurenčnost domače proizvodnje na domačem trgu), si bo razen z realnim tečajem treba pomagati tudi s carinsko zaščito. Razlog je predvsem v trenutno potrebni diferencirani zaščiti, ki je tečaj ne omogoča. Zdajle bi se predvsem ogreval za *količinske omejitve* uvoza, da ne bi bilo premočnih pritiskov na dviganje domačih cen. Mislim, da so prav zdaj nujne. Seveda pa se izpadli carinski dohodki pokažejo v potrebi po večjih davkih. Da bi bili cenovni vplivi kar najmanjši, bi kazalo uporabiti *neposredne* davke. Žal naš »najmodernejši davčni sistem« pobira denar le družbenemu sektorju, kar bistveno zmanjšuje njegovo uporabnost.

Uredništvo: Ta denar verjetno ne bo imel vseh funkcij pravega denarja. Mislimo predvsem na funkcijo hranilne vrednosti.

A. Bajt: Če je ne bo imel (pri tem gre za funkcijo, ki jo imenujem likvidnostno), ne bo imel niti transakcijske, to pa pomeni, da bo povzročal inflacijo. Zdi se, da sem bil o tem zadosti jasen.

Uredništvo: Po vašem mnenju so osebni dohodki pomemben generator inflacije. Ali se vam zdijo sedanji ukrepi slovenske vlade zadostni za nadzor nad osebnimi dohodki v boju z inflacijo?

A. Bajt: Zadostni so, dokler se inflacija ne prične spreminjati v hiperinflacijo in dokler jo porajajo »realni« dejavniki, kot so stroški dela, družbene režije, uvozne cene in celo čezmerna emisija. Tega pa je, se zdi, že konec. Inflacija se že pričinja hraniti iz same sebe (kar je vsebinska definicija hiperinflacije). Zdaj so osebni dohodki prav tako omejevani, kot so bili pred pol leta, pa je inflacija cen mnogo hitrejša od njihovega povečevanja (na enoto proizvoda – to so namreč stroški dela). Zadrževanje osebnih dohodkov ne zadržuje več inflacije. Vprašanje, ali so sedanji ukrepi zadostni za nadzor osebnih dohodkov, je zaradi tega odveč. Sploh ne morejo biti zadostni. Tudi če bi se osebni dohodki ustavili, bi se inflacija nadaljevala.

Sedanja (oktobrska) inflacija (21.5%) je posledica dveh dejavnikov. Prvi je značilen za sedanje tržne razmere. Ponudba hrane iz preostale Jugoslavije je nenadoma usahnila, ustrezni sektorji so postali monopolisti in so povečali cene. To je glavni razlog, da se je inflacija v oktobru povečala nad septembrsko (17%), čeprav bi glede na sezonsko določanje cen morala začasno upasti. Ministrstvo za trg je očitno že jeseni odšlo na zimsko spanje ali pa spada med monopoliste. Drugi je samodejno pretvarjanje inflacije v hiperinflacijo, ki jo povzroča že za 1989 usodni sitem kalkulacije cen za prodajo z odloženim plačilom, ki vanje vračunava »stroške financiranja«.

Če je prvega mogoče nevtralizirati z ustreznimi intervencijami iz blagovnih rezerv, je ekonomska politika proti drugemu praktično nemočna. Ne da se ne bi vedelo, kako ga je mogoče nevtralizirati (v 1989 so bile ponujene skoraj vse potrebne rešitve), ampak ker je politika ta inflacijski mehanizem povsem spregledala in zanemarila in nanj še misli ne. Na njegovo nevarnost za slovensko gospodarstvo sem opozoril že maja lani (v članku »Iz heterodoksne stabilizacije v ultrortodoksno: kako iz nje?« v GG), prej pa v številnih drugih člankih, posebno ob vnaprejšnji napovedi, zakaj mora biti Markovičeva denarna reforma neuspešna (The Yugoslav Hyperinflation: Causes and Remedies, Est-Ovest 1989 in Texas T&M University, 1990).

Tudi če bi ekonomska politika obvladala najnovejše monopolne dvige cen, ni sposobna, da bi se uspešno spopadla s plačilnim mehanizmom. Ker deluje ta mehanizem v fazi, v katero smo že prišli, povsem samodejno, neodvisno od »realnih« dejavnikov inflacije, se bo raven cen nezadržno dvigala in bo pri kolikor toliko sposobni denarni politiki toliko zaostрила nelikvidnost, da jo bo postavila ob zid. Morala bo popuščati in sama financirati inflacijo. Da bo to prvovrsten škandal za samostojno Slovenijo, ni treba posebej poudarjati.

Uredništvo: Kaj lahko pričakujete od kolektivnih pogodb?

A. Bajt: Ker se sklepajo neusklajeno z makroekonomsko politiko in ustvarjajo še nove pravice, pričakujem predvsem dodatne inflacijske pritiske. To je zdaj tudi najpomembnejše.

Uredništvo: Slovenijo je v zadnjem času pretresala razprava o spreminjanju družbene lastnine. Vi ste eden prvih, ki je opozoril, da je za učinkovito gospodarjenje pomembnejši menedžment kot lastnina. Poudarili ste tudi, da je za spreminjanje družbene lastnine dovolj, da se omogočijo zasebna vlaganja in družbenemu sektorju pridobivanje zasebnega kapitala. Ali je zakon o spreminjanju družbene lastnine, ki je razklal slovensko politiko, sploh potreben?

A. Bajt: Mislim, da ni in da je za učinkovito privatizacijo dovolj, kar ste povedali. Mnenje, da bo zasebna lastnina povečala učinkovitost, je strašna preproščina. S tem seveda ne trdim, da za učinkovitost ni pomembna, pač pa da nikakor ni prva, pa tudi ne druga poteza. Gotovo bi bilo najpomembneje uvesti dosledno samostojnost podjetij, s tem pa razviti menedžment.

Institucionalnih osnov gospodarjenja nasploh ne bi prelamljal, ne le lastninskih. Ne smemo pozabiti, da se s tem dela nasilje nad mnogimi osebki, na katerih je temeljila učinkovitost do zdaj, kakršna koli je že bila, ker se s tem kršijo njihove imovinske pravice (property rights), ki spodbujajo učinkovitost. Lastninska pravica, ki se nanaša na stvari, je le ena od njih, pa še zdaleč ne najpomembnejša. Če ne bo prišlo do sprememb, laho napovem slovenskemu gospodarstvu še za dolga leta nižjo učinkovitost, kot je bila socialistična pred 1979.

Kolikor je sploh mogoče, bi predlagal restitutio quo ante, potem pa prepustitev celotnega razvoja trgu. Restitutio quo ante mislim dobesedno, tudi v odnosu na že izvedeno privatizacijo. S temeljnim civilnopравnim načelom »očitne nesorazmernosti s protivrednostjo« jih je mogoče skoraj vse razveljaviti.

Uredništvo: V svojem prispevku v Naših razgledih ste opozorili na nezadostnost »preživetvenih« ukrepov in na nujnost, da se ukrepi ekonomske politike naslonijo na razvojno strategijo. Kakšna naj bi bila ta strategija?

A. Bajt: Nič takšnega, kar se je pod razvojno strategijo razumelo zadnjih petinštrideset let: iskanje »propulzivnih« panog, ugotavljanje prednostnih naložb, naturalno planiranje ipd. Če odmislimo prehodno obdobje, v katerem naj bi domača proizvodnja postala konkurenčna tujemu blagu na domačem trgu, je lahko slovensko gospodarstvo glede na majhnost le povsem odprto, strukturira pa naj se v odvisnosti od dobičkonosnosti. S kakšnim izdelkom ali storitvijo zasluži dobiček, je prav vseeno. Razvojni strategji si morajo čim prej izbiti iz glave svoje naturalne predstave in poiskati boljše komparativne prednosti za svoje ambicije. Potrebni bošta protimonopolna in protidumpinska zakonodaja, prav tako bo treba preganjati nelojalno konkurenco, vse z namenom, da so trgi kar najbolj popolni. Omejitve, pa še tu le iz narodnopolitičnih razlogov, bi postavljali le tujemu kapitalu.

Temeljna razvojna strategija mora postati spodbujanje nastanka potrebnih produkcijskih tvorcev. Šolstvu, od osnovnega do visokošolskega, pripada prvo mesto. Menedžerstvo sem že omenil, trenutno pa je najbolj nujno in lahko najhitreje da rezultate nastajanje lastnega kapitala. To omogoča le spodbuda vseh osebkov, da varčujejo. V tej smeri so negativni signali ob uvedbi lastnega denarja lahko dobesedno usodni.

Uredništvo: Spreminjanje razvojne strategije, ekonomskega sistema in ekonomske politike bo terjalo spremembo miselnosti našega človeka. Ali ne bo velika ovira pri uresničevanju naših ciljev, ki se je premalo zavedamo?

A. Bajt: Prav gotovo. Pri tem je najhujša samoprevara, subjektivno sicer prijetna, ki ji podlegajo tisti, ki so preskočili v nekomunistične politične stranke ali se tudi ne glede na to štejejo za nasprotnike komunizma, socializma ali samoupravljanja. Posebno tisti, rojeni v socializmu, se ne zavedajo, kako globoko v njih je »socialistična« miselnost in da se je kljub nasprotnim političnim opredelitvam ne morejo znebiti. Nevarno je zato, ker so zaradi svoje politične preusmeritve ali usmerjenosti idejno zelo agresivni in pod zastavo sodobnosti, tržnosti in evropskosti vrivajo povsem klasične socialistične ureditve. To se vidi pri zakonodajni dejavnosti, urejanju delovnih odnosov (npr. v kolektivnih pogodbah), prav zdaj pri denarni politiki. Vse, kar se dogaja, od pokojnin, zmanjševanja zaposlenosti, privatizacije, produktivnih naložb in stanovanj do deviznih in dinarskih vlog (ki so edini resnični lastninski naslov) in celotne denarne politike, je eno samo socialistično prerazdeljevanje. To se vidi tudi v osebnem obnašanju. Prav kot v socializmu so ljudje prepričani, da jim gredo dohodki in ugodnosti na temelju solidarnosti, da jim »družba« dolguje to in ono (stanovanje, brezplačno šolanje, financiranje potovanj v tujino), da so njihovi produkti zasebni, stroški pa družbeni. Celotni establišment si predstavlja, da je lastnik vsega družbenega premoženja, predvsem družbene lastnine, da lahko z vsem razpolaga, da zakoni zanj ne veljajo, da so samo za »druge«. Sedanja stanovanjska privatizacija je prav klasičen primer za »socialistično« (družbeno ni nikogaršnje, torej je moje, če je na dosegu) miselnost sedanjih »kapitalistov«, seveda v najslabšem pomenu.

Z dr. Aleksandrom Bajtom se je pogovarjal dr. Janez Škerjanec.

Ljubljana, 12. november 1991